

ŞEYH RIZÂEDDÎN REMZÎ VE ŞERH-İ RUMÛZÂT-I CÂMÎ'SI

Sheikh Rizâeddin Ramzî and His *Sharh al-Rumûzât al-Jâmî*

Yusuf YILDIRIM

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı,
Sivas, Türkiye.
Assoc. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature,
Sivas, Turkey.
yasef_yildirim@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0324-3927.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 07 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Nisan / April 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2023

Cilt / Volume: 23 Sayfa / Pages: 121-157

Atıf / Citation: Yıldırım, Yusuf. "Şeyh Rızâeddîn Remzî ve *Şerh-i Rumûzât-ı Câmî'si* [Sheikh Rizâeddin Ramzî and His *Sharh al-Rumûzât al-Jâmî*"]. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER] 23 (Haziran / June 2023): 121-157

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1261296>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Yusuf YILDIRIM**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Molla Abdurrahman Câmî çeşitli ilimlerdeki derin vukufuna denk, belki daha yüksek bir şekilde edebî ilimlerde de üstün bir başarı kaydetmiştir. Eserlerinin birçoğu daha hayatta iken Türkçeye tercüme edilmiş, bazılarında şerhler yazılmıştır. Gazel ve kasidelerini topladığı *Fâtihatü's-şebâb*, *Vâsıtai'l-ikd* ve *Hâtimetü'l-hayât* adlı üç divanı Türk edebiyatında aynı ölçüde etkili olamamıştır. Molla Câmî'nin Türk edebiyatı üzerindeki etkilerinden biri de besmelenâme türünün oluşmasında önemli katkısı olduğu bilinen besmele muhtevalı manzumeleri dolayısıyladır. Bu makalede Molla Câmî'nin *Fâtihatü's-şebâb* adlı divanında yer alan besmeleye dair bir kasidesine, Şeyh Rızâeddîn Remzî adlı bir şarih tarafından yapılan şerh tanıtılacak ve metnin çeviri yazısına yer verilecektir. Ancak bunun öncesinde Molla Câmî'nin klasik Türk şiiri üzerindeki derin ve kalıcı etkisi, eserlerine yapılmış tercüme, şerh ve nazireler bağlamında değerlendirilecek, ardından besmele muhtevalı şiir geleneğinin oluşması ve gelişmesindeki rolü hakkında detaylı olmayacak şekilde bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Osmanlı'nın son döneminde bir Rıfâî şeyhi olması dışında Rızâeddîn Remzî'nin hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Makalede, biyografik kaynaklarda bahsi geçmeyen bu meçhul zatın kim olduğu hususunda, kaleme aldığı eserlerinden ve bazı ipuçlarından hareketle -az olmakla birlikte- bazı bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Tasavvuf Edebiyatı, Şerh, Tercüme, Molla Câmî.

Abstract

Molla 'Abd al-Rahman Jâmî has achieved a superior success in literary sciences, perhaps even higher, in accordance with his deep knowledge in various sciences. Many of these works were translated into Turkish while he was still alive, and some of them were written with commentaries. However, his divans, in which he collected ghazals and qaşîdas, were not as effective. He collected his poems that he wrote in three divans under the names of *Fâtihata'l-shabâb*, *Vâsitata'l-ikd* and *Khâtemeta'l-hayât*. One of the effects of Molla Jâmî on Turkish literature is the visual of his basmala-containing poems, which are known to have important effects on the external appearance of the results of the basmala. In this article, the commentary made by a commentator named Sheikh Rizâeddin Ramzî will be introduced to the qaşîda of Molla Jâmî on the basmala in his divan called *Fâtihat al-shabâb*. Then translation of the text will be included. However, before that, Molla Jâmî's deep and lasting influence on classical Turkish poetry will be evaluated in the context of translations, commentaries and nazîrahs on his works. Then some evaluations will be made, although not detailed, about the formation and development of the tradition of basmala-containing poetry. There is almost no information about Rizâeddin Ramzî's life, except that he was a Rifa'i sheikh in the last period of the Ottoman State. In the article, information, though insufficient, will be given about the identity of this unknown person, who is not mentioned in biographical sources, based on his works and some clues.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Persian Literature, Sufi Literature, Sharh, Translation, Molla Jâmî.

Giriş

Molla Câmî (ö. 898/1492) yaşadığı devirden itibaren şöhreti kıtaları aşmış, Hindistan'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada âlimlerin, şairlerin ve halkın derin saygısını kazanmış bir sûfî şairdir. Onun bu şöhreti sahip olduğu ilmî birikiminin yanında şairlik kudreti yönüyledir. Fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf, felsefe, musiki, edebiyat, Arap dili gibi dönemin neredeyse bütün dinî ve aklî ilimlerini tahsil etmiş, bunu da kaleme aldığı eserlerde büyük bir yetkinlikle ortaya koymuştur. “Hâtemü’ş-şuarâ” lakabıyla da anılan Molla Câmî Fars edebiyatının Hâfız-ı Şîrâzî’den (ö. 792/1390) sonraki en büyük şairi olarak kabul edilmektedir.¹

Molla Câmî yaklaşık elli yıla yayılan telif hayatına kırk beşin üzerinde manzum ve mensur eser sığdırmıştır.² Bir kısmı günümüze ulaşmayan bu eserlerin büyük çoğunluğu Farsçadır. Bunun yanında Arapça eserler de kaleme alarak bu dilde hâkimiyetini göstermiştir. Molla Câmî’nin fikirleri daha hayattayken geniş bir alanda beğeni ile karşılanmış, yaşadığı coğrafya itibarıyla Türklerle olan samimi münasebetleri, kısa bir zaman içinde eserlerinin büyük bir kısmının Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır.

Tercüme-i Erbaîn Hadîs’i Molla Câmî’nin Türkçeye ilk ve en çok aktarılan eseridir. 886/1481 yılında kaleme alınan eser çağdaşı ve yakın arkadaşı Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) tarafından aynı yıl *Çihil Hadîs* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.³ Eser, aralarında Fuzûlî (ö. 963/1556) ve Nâbî (ö. 1124/1712) gibi Türk edebiyatının usta şairlerinin de olduğu diğer birçok kişi tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir.⁴ Ali Şîr Nevâî *Hayretü’l-ibrâr* isimli mesnevisini ise Câmî’nin *Tuhfetü’l-ibrâr*’ına nazire olarak 888/1483’te kaleme almıştır.

¹ Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyat der-Îrân* (Tahran: İntişârât-ı Edîb, 1364), 4/347-348.

² Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/96.

³ Günay Kut, “Ali Şîr Nevâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/452.

⁴ Molla Câmî’nin *Kırk Hadîs Tercümesi*’nin Türk edebiyatındaki etkisi ve yapılan tercüme arasındaki üslup farkı için bk. Abdülkadir Karahan, “Câmî’nin Arba’ini ve Türkçe Tercümelei”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 4/4 (Haziran 1952), 345-371.

Molla Câmî'nin Türk edebiyatı üzerindeki kuvvetli tesiri özellikle *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisi bağlamında ortaya çıkmıştır. Nizâmî'nin (ö. 611/1214) *Hüsrev ü Şîrin*'ine nazire olarak yazılan ve en başarılı aşk hikâyelerinden birisi olarak kabul edilen Câmî'nin bu mesnevisi⁵ Türk edebiyatında aynı adla yazılan birçok mesneviye öncülük etmiştir. Hamdullah Hamdî (ö. 909/1503) Câmî etkisiyle yazdığı *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisini Molla Câmî'nin henüz hayatta olduğu sıralarda, yani 897/1491 tarihinde tamamlamıştır. Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'yı 888/1483'te tamamladığı ve o zamanki iletişim imkânlarının sınırlı olduğu düşünüldüğünde Molla Câmî'nin kaleme aldığı eserlerinin çok kısa bir süre içerisinde geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda mesnevinin Türkiye kütüphanelerinde çok fazla yazma nüshası bulunmaktadır. Mesnevi, Seyyid Kâmî Mehmed (ö. 952/1545) ve Mütercim İzzet Paşa (ö. 1332/1914) tarafından nazmen tercüme de edilmiştir.⁶ *Şevâhidü'n-nübüvve*, *Nefahâtü'l-üns* ve *Selâmân u Ebsâl* adlı eserleri başarılı bir şekilde Türkçeye tercüme eden Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532), bu özelliğinden dolayı "Câmî-i Rûm" lakabıyla anılmıştır.⁷

Fâtihatü's-şebâb, *Vâsıtatü'l-ikd* ve *Hâtimetü'l-hayât* şeklinde müstakil olarak isimlendirilen Câmî divanları ise İlhâmî (ö. 19. yy)⁸ ve Hasan Necâtî (ö. 19. yy)⁹ isimli mütercimlerin kısmî olarak yaptıkları tercümeleri dışında Türkçeye neredeyse aktarılmamıştır. Bu iki tercüme *Fâtihatü's-şebâb*'ın yaklaşık üçte birini kapsamaktadır. Divanlar üzerinde tercüme veya şerh çalışmalarının az ve yetersiz olmasında, eserin büyük hacminin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı döneminde divanların tamamı tercüme edilmemiş olsa da yazma eser kütüphanelerindeki çok sayıdaki divan nüshasının varlığı divanların en azından Farsça aslından okunduğunu göstermektedir. Bunun yanında divanlar-

⁵ Hamid Algar, *Abdurrahman Câmî*, çev. Abdullah Taha Orhan - Zeynep Hafsa Orhan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 105.

⁶ Rıza Kurtulmuş, "Yûsuf u Züleyhâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/41.

⁷ Günay Kut, "Lâmiî Çelebi, Mahmûd b. Osmân", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 24 Ocak 2023).

⁸ İlhâmî, *Tercüme-i Divân-ı Câmî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 367), 165 vr.

⁹ Hasan Necâtî, *Divân-ı Câmî Tercümesi* (Kütahya: Zeytinoğlu Kütüphanesi, 315), 135 vr.

dan seçilen kimi kaside, gazel ve beyitler farklı müellifler tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Seyyid Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1274/1858), *Neşe* adını verdiği eserinde Câmî divanlarından seçtiği dokuz kaside ile on bir gazelin şerhine yer vermiştir.¹⁰ Eserde şerhi yapılan bu kasidelerden biri de besmele muhtevalı bir şiidir. Molla Câmî'nin söz konusu kasidesi ve besmeleye dair kaleme aldığı diğer manzumeler klasik Türk şiirinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir.

Bu makalede öncelikle besmele türünde yazılan manzumeler hakkında genel bir bilgi verildikten sonra Molla Câmî'nin Türkçeye müstakil olarak tercüme ve şerhleri de yapılan besmele türünde kaleme aldığı bir kasidesi tanıtılarak, klasik Türk edebiyatındaki seyri ve etkileri bağlamında değerlendirilecektir. Ardından son dönem Rıfâî şeyhlerinden Rızâeddîn Remzî'nin, Molla Câmî'nin söz konusu manzumesine yazdığı şerhi ele alınarak metnin çeviri yazısına yer verilecektir.

1. Besmele Manzumeleri ve Molla Câmî'nin Besmele Kasidesi

Besmele, İslamî edebiyatlarda bir tür olarak hakkında müstakil manzumelerin de yazıldığı önemli bir konudur. Bismelenin faziletlerini, önemini, sınırlarını ilmî açıdan müstakil olarak değerlendiren mensur eserlere literatürde genellikle *Besmele Risalesi*, *Besmele Tefsiri* gibi isimler verilmiştir. Besmeleye dair yazılan ilk eserin Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Kitâbü'l-ibâne ve't-tefhîm 'an-Ma'ânî Bismillâhirrahmânirrahîm* adlı risale olduğu tahmin edilmektedir.¹¹ Anadolu'da kaleme alınan ilk besmele tefsirlerinden biri Hacı Bektâş-ı Velî'nin (ö. 669/271) yazdığı *Kitâbu Tefsîr-i Besmele* adlı eserken diğeri Dâvûd Kayserî'nin (ö. 751/1350) *Şerhu'l-Besmele mine't-Te'vîlâtî'l-Kâşâniye* adlı risalesidir.¹² Bu tür eserlerde çoğunlukla bismelenin dinî açıdan hükmü, faziletleri, içerisinde geçen esmanın ve lafızların sarf ve nahiv açısından değerlendirmesi, harflerin bâtinî yorumları yapılarak besmele farklı açılardan

¹⁰ Seyyid Mehmed Tevfik Efendi, *Neşe*, Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi, haz. İsmet İpek (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017).

¹¹ İbrahim Yıldız, "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2015), 52.

¹² Süleyman Gür, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 409.

izah edilmiştir. Türkçe kaleme alınan mensur besmele risaleleri arasında İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Şerh-i Besmele-i Şerîfi*, Münib Efendi'nin (ö. ?) *Risâle fi i'râbi'l-Besmele'si* ve Üsküdarlı Hâşim Baba'nın (ö. 1197/1783) *Makâle Besmele-i Şerîfe'si* sayılabilir.

Mensur ya da manzum hemen her eserin besmele ile başlaması klasik dönem şair ve müellifleri için uyulması gereken bir kaidedir. Zira besmele ile başlanmayan her işin neticesiz kalacağı hadisini¹³ bilen şair/müellif kaleme aldığı eserine besmeleyle başlamış, böylece dinî bir vecibeyi yerine getirmenin yanı sıra yaptığı işin hayırlı olmasını da arzulamış olur. Bu yüzden özellikle eserlerin başında gerek lafzen gerekse mana olarak Allah'ın adının zikredilmesi zaman içerisinde gelenek haline gelmiştir. Kaynağını öncelikle Kur'an ve hadislerden alan klasik Türk edebiyatında besmele, dinî olduğu kadar edebî bakımdan da önemli bir mesele olarak görülmüş, beyitlerden müstakil manzumelere kadar farklı nazım şekilleriyle yazılarak bütün yönleriyle ele alınmıştır.¹⁴

Klasik şiirde besmele konusuna değinen mısra, beyit ya da müstakil manzumelere genellikle mesnevilerde rastlanmaktadır. Muhtevası ne olursa olsun hemen her mesnevi, şairin uyması gereken âdet ve gelenek çerçevesinde önce besmele ile başlamış, ardı sıra tevhid, mü-nacat ve na't türündeki manzumelere yer verilmiştir. Bir araştırmada içinde besmele manzumesi bulunan 126 Türkçe mesnevi tespit edilmiştir.¹⁵ Yine divan dibacelerinde kısa da olsa besmeleyle temas etmek riayet edilmesi lazım gelen usûldendir. Dibacesi olmayan divanlarda ise ilk şiir veya ilk beytin besmele ile başladığı görülmektedir. Örneğin Ahmed Paşa'nın (ö. 902/1496) divanı mesnevi nazım tarzında ve "Bismillâhirrahmânirrahîm/Oldı çü ünvan-ı kelâm-ı kadîm"¹⁶ matlâli sekiz beyitlik bir manzume ile başlamaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi besmele lafzının aynen aktarıldığı beyitlerin yanında telmih yoluyla "Allah'ın adını anmak/zikretmek, Allah'ın adıyla" gibi anlamlara

¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, 2/360.

¹⁴ Besmele türü hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 538-540.

¹⁵ Müberra Gürgendereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri* (İstanbul: Acar Bilgi Merkezi, 2010), 41.

¹⁶ Ali Nihad Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 23.

gelen kelimelerin kullanıldığı beyitler de oldukça fazladır. Süleyman Çelebi (ö. 825/1422) *Vesiletü'n-necât'a* “Allâh adın zikr idelüm evvelâ/Vâcib oldur cümle işde her kula”¹⁷ mısralarıyla başlarken Hâkânî Mehmed Bey'in (ö. 1015/1666) *Hilye'si* “Besmeleyle idelim feth-i kelâm/Feth ola tâ bu muammâ-yı benâm” diyerek başlar.

Klasik Türk şiirinde müstakil olarak kaleme alınan besmele muhtevalı manzumeler *Besmelenâme* adı altında bir tür olarak tasnif edilebilir.¹⁸ Türün Türk edebiyatındaki seyri dikkate alındığında ilk dönemlerde sayıları nispeten az olmakla birlikte 15. asır itibarıyla divanlarda ve hemen her konuda yazılmış mesnevilerde besmeleyi konu alan manzume sayılarında gözle görülür bir artış dikkat çeker. Bu dönemden başlayarak özellikle mesnevi yazıcılığında şairin uyması gereken kuralların bir usûl halinde belirlenerek eserlerin buna göre tertip edilmesiyle beraber besmele muhtevalı manzumelerin de hem şekil hem de içerik olarak zenginleştiği ve bir tür haline geldiği görülmektedir. Bu geleneğin oluşumunda Fars şiirinin önemli şairlerinden Molla Câmî'nin önemli bir etkisinin olduğu belirtilmektedir.¹⁹

Bilindiği üzere Molla Câmî'nin telif ettiği eserlerden birçoğu besmele muhtevalı bir beyit ya da müstakil bir manzume ile başlamaktadır. *Tuhfetü'l-ahrâr*'ın başında “Bismillâhirrahmânirrahîm/Hest salâ-yı ser-i hân-ı kerîm” mısralarıyla başlayan kırk beyitlik mesnevi tarzında bir manzume²⁰ bulunmaktadır. Bu manzumenin matla beyti *Silsiletü'z-zehab*'in ikinci kısmı ile *Yûsuf u Züleyhâ*'da da aynen tekrar edilmiştir.²¹ *Silsiletü'z-zehab*'in birinci kısmı “Bismillâhirrahmânirrahîm/Matla'-ı dîbâce-i nazm-ı kadîm” beyti ile başlarken mesnevinin üçüncü bölümü “Bismillâhirrahmânirrahîm/Hest kilîd-i der-genc-i hakîm”, *Sohbetü'l-ebâr* ise “Bismillâhirrahmânirrahîm/Hutbe-i kuds-est be-mülk-i

¹⁷ Süleyman Çelebi, *Mevlid*, haz. İskender Pala (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 10.

¹⁸ Besmele hakkında yazılan manzumelerin bir tür olarak gelişimi hakkında bk. Emrah Bilgin, “Türk-İslâm Edebiyatında Besmelenâme Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (2020), 87-117.

¹⁹ Ahmet Sevgi, “Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 5.

²⁰ Abdurrahmân Câmî, *Hefî Evreng*, tsh. Âkâ-yı Murtezâ-Müderriş Geylânî (Tahran: Sa'dî, 1337), 367.

²¹ Câmî, *Hefî Evreng*, 185, 577.

kadîm” mısralarıyla başlamaktadır.²² Bunlar dışında *Fâtihatü’ş-şebâb*, *Vâsîtatü’l-ıkd* ve *Hâtîmetü’l-hayât* adlarıyla tertip ettiği her üç divana yine besmele konulu beyitlerle giriş yapmıştır.²³ Görüldüğü gibi Molla Câmî, eserlerinin birçoğunda besmelenin Arapça lafzı ile başlamıştır. Aslında besmele lafız olarak vezne uymadığı halde başta Molla Câmî olmak üzere birçok şair, beyitlerin ilk mısralarında besmeleyi kullanarak onu mevzun sayarlar. Molla Câmî şu beyitlerde meseleye şöyle yaklaşır:

بسمله تاج سر قرآن است
زانکه سنجیده بدین میزان است
وزن اگر موجب نقصان بودی
حرف موزون نه ز قرآن بودی²⁴

Besmele Kur’an’ın başındaki taçtır, çünkü vezinli bir sözdür; eğer vezin bir eksiklik olarak görülseydi, vezinli bir söz hiç Kur’an’da bulunur muydu?

Molla Câmî’nin etkisiyle klasik Türk şiirinde birçok şair de besmeleyi tazmîn etmek suretiyle, yani besmeleyi beytin ilk mısrasında zikreterek eserlerine giriş yapmışlardır. Alî Şîr Nevâî, Ahmed Paşa, Latîfî (ö. 990/1582), Lâmiî Çelebi (ö. 878/1473), Nahîfî (ö. 1151/1738), Muhyî Çelebi (ö. 1005/1596), Vücûdî (ö. 1021/1612), Sezâî-i Gülşenî (ö. 1151/1738) gibi şairler bunlardan bazılarıdır.²⁵ Ancak Molla Câmî’nin besmele konusunda Türk şair ve müellifleri üzerindeki etkisi bununla sınırlı değildir. Kaleme aldığı müstakil besmele manzumeleri de üzerine nazireler yazılmak suretiyle Türk şairleri için bir zemin metin haline gelmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi *Tuhfetü’l-ahrâr*’ın başında yer alan kırk beyitlik besmele manzumesi, başta Ali Şîr Nevâî olmak üzere Lâmiî Çelebi, Hâkânî Mehmed, Celîlî (ö. 977/1569), Yahya Bey (ö. 990/1582), Atâî (ö. 968/1561), Nâilî (ö. 1077/1666) gibi şairler tarafından tanzir edilmiştir.²⁶

Diğer bir manzume ise Molla Câmî’nin gençlik yıllarına ait şiirlerden oluşan *Fâtihatü’ş-şebâb* adlı divanındaki bir kasidedir.²⁷

²² Câmî, *Heft Evreng*, 2, 261, 444.

²³ Sevgi, “Molla Câmî’nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, 5-6.

²⁴ Câmî, *Heft Evreng*, 466.

²⁵ Sevgi, “Molla Câmî’nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, 6-8.

²⁶ Sevgi, “Molla Câmî’nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, 8.

²⁷ Hâşim Rızâ, *Divân-ı Kâmil-i Câmî* (Tahrân: İntişârât-ı Pirûz, 1341), 68.

“Bismillâhirrahmânirrahîm/A’zam esmâ-i ‘alîm u hakîm” beytiyle başlayan söz konusu kaside, besmelenin ihtiva ettiği harf sayısı dikkate alınarak toplam on dokuz beyitten müteşekkil olup aruzun “fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlün” kalıbıyla yazılmıştır. Kasidede besmelenin her harfi başka manaları da ihtiva eden birer remiz olarak dikkate alınmış ve buna göre yorumlanmıştır. Bu açıdan kaside manzum bir besmele şerhi olarak da değerlendirilebilir. Câmî’nin söz konusu kasidesi ile yukarıda bahsi geçen kırk beyitlik besmele muhtevalı manzumesinin Fars edebiyatındaki etkisi hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak Feyyâz-ı Lâhîcî’nin (ö. 1072/1661) divanındaki “Bismillâhirrahmânirrahîm/Pîş-i nihâlîst zi-bâg-ı hakîm”²⁸ matlaıyla başlayan manzumesinin Molla Câmî’nin etkisinde yazıldığını söyleyebiliriz. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan elli beyitlik bu manzume hem şekil hem muhteva açısından Molla Câmî’nin şiirine oldukça benzemektedir. Bunun yanında Mîr Dâmâd’ın (ö. 1041/1631) “Bismillâhirrahmânirrahîm/Fâtîha-i nüsha-i ümmîd ü bîm”²⁹ mısralarıyla başlayan kırk dokuz beyitlik Farsça bir şiiri vardır ki bu da muhteva olarak Câmî’nin manzumesini çağrıştırmaktadır.

Molla Câmî’nin besmele şiirleri ve özellikle yukarıda bahsi geçen on dokuz beyitlik kasidesinin Türk şiirinde daha kalıcı bir etki bıraktığını söyleyebiliriz. İsmail Hakkı Bursevî’nin *Kasîde-i Ferîde* adlı kasidesi³⁰ bu tesirin bir göstergesi sayılmalıdır. Bursevî’nin, üzerine yapılmış şerhleri de bulunan bu manzumesi Molla Câmî’nin kasidesi gibi on dokuz beyitten oluşmaktadır. “Bir elif bul mekteb-i ‘irfânda ol bâyı sor/ Kadd-hamîde eyleyüb yay gibi andan yâyı sor” mısralarıyla başlayan kaside, muhteva olarak da Molla Câmî’nin manzumesine benzemektedir. Bu açıdan kasidenin Molla Câmî’nin tesiriyle kaleme alındığını söylemek mümkündür.

²⁸ Abdürrezzâk Lâhîcî, *Divân-ı Feyyâz-ı Lâhîcî*, tsh. Celil Mesgernejâd (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Allâme Tabâtabâî, 1373), 543-545.

²⁹ Mîr Dâmâd, *Divân, İsrâk*, tsh. Keremî Ahmed (Tahran: İntişârât-ı Mâ, 1378), 95-100.

³⁰ Rızâeddin Remzi tarafından da şerh edilen bu kaside bir tebliğin konusu olmuş ve metin günümüz harflerine aktarılmıştır. Bk. Hande Büyükkaya Yeşiltaş, “Rızâeddin Remzi er-Rifâî’nin *Kasîde-i Ferîde Şerhi*”, *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2010* (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2012), 987-996.

Kasidenin Türkçede birden fazla şerhi bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz şerhlerin tümü 19. asırda kalem alınmıştır. Mehmed Tevfik Efendi'nin, *Neş'e* adlı eserinde Molla Câmi divanından şerh ettiği dokuz kasideden birisi de bu manzumedir. Molla Câmi'nin kasidesi ayrıca Hafız Sâlih Re'fet (ö. ?) isimli bir müellif tarafından şerh edilerek müstakil bir risale olarak 1290/1874 yılında neşredilmiştir. Eserin ismi her ne kadar *Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmi* olarak belirlense de her beytin altında yapılan açıklamaların kısa tutulmasından dolayı eserin tercüme-ye yakın bir şerh olduğunu söylemek mümkündür. Molla Câmi'nin bu kasidesine şerh yazanlardan biri de yine aynı dönemde yaşamış olan Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî isimli bir şarihtir. Bu makalede önce Rızâeddîn Remzî'nin kimliği konusunda bir inceleme yürütülecek, ardından diğer eserlerinden bahsedilerek Molla Câmi'nin söz konusu kasidesine yazdığı şerh değerlendirilecektir.

2. Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî ve *Şerh-i Rumûzât-ı Câmi'si*

Şarihin kimliği konusunda biyografik kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Bazı karinelere hareketle 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı söylenebilir. Nispeten günümüze yakın bir dönemde, yaklaşık bir asır önce yaşamasına rağmen biyografik hiçbir kaynakta adından bahsedilmemektedir. Dönemin haftalık yayımlanan *Tasavvuf Dergisi*'ne yazdığı makalelerinde imzasını "Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî" şeklinde attığına bakılırsa asıl isminin Rızâeddîn, mahlasının Remzî, nisbesinin ise er-Rıfâî olduğunu söylemek mümkündür. Aynı dergide yayımlanan bazı makalelerde ise şarihin sadece "Şeyh Remzî er-Rıfâî"yi tercih ettiği görülmektedir. Atatürk Kitaplığı'ndaki bir yazma eserde şarihin adı "Şeyh Hâfiz Ahmed Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî" olarak da geçmektedir.³¹ Dolayısıyla şarihin tam ismi bu şekilde tespit edilebilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi şarihin hayatı hakkında detaylı malumat yoktur. Öyle anlaşılıyor ki yaşadığı dönemde de şarih pek tanınmayan

³¹ Ahmed Rızâeddîn Remzî, *Risâle Marîfet en-Nefs Tercümesi* (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1072), 1a.

bir zattır. Dönemin yayın organlarından *Muhibbân* isimli dergide verilen ancak gerekçesi bilinmeyen bir ilan, şarihin o dönemde de tanınmadığını açıkça ortaya koymaktadır: “Şeyh Remzî er-Rıfâî. Bu zâtı tanıyanların idârehânemize hiç olmaz ise bulunduğu mahalle ve sokağını bir kartpostalla bildirmeleri insâniyet nâmına istirhâm ederiz.”³²

Şeyh Rızâeddîn’in mahlasının Remzî olabileceğini yukarıda belirtsek de şiir yazdığına dair bir ipucu yoktur. Fakat *Tasavvuf Dergisi* için kaleme aldığı *Riyâzet ve Mücâhede* başlıklı yazısında yer alan,

Hüsn-i hulkdur sâlikânın mâyesi
Zikr ü fikrin cümleten pîrâyesi
Nefsini idrâk ise ger maksadın
Terk-i da’vâdır anın sermâyesi

şeklindeki dörtlüğün ona ait olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Çünkü adı geçen metinde Ebü’l-Feth Büstî’nin (ö. 401/1010) bir beyti ile Erzurumlu İbrahim Hakkî’ya (ö. 1194/1780) ait bir dörtlüğe de yer verilmiş ve bu manzumelerin onlara ait olduğu özellikle vurgulanmıştır. Fakat yukarıdaki dörtlüğün şairi ile ilgili herhangi bir ifade kullanılmamıştır.

Şarih hakkında kesin olarak bilinenler, ismi dışında kendisinin bir Rıfâî şeyhi olduğu ve dönemin yayın organlarından *Tasavvuf Dergisi*’nde bazı tasavvufi makalelerle kimi şiirlere yazdığı şerhlerden ibarettir. Şeyh Rızâeddîn’in ayrıca İbnü’l-Arabî’ye nispet edilen *Risâle-i Tevhîd*’i³³ tercüme ettiği kütüphane kataloglarında yapılan taramalarda tespit edilmiştir. Yazmanın ilk sayfasında eserin mütercimi olarak eş-Şeyh Hâfız Ahmed Rızâeddîn Remzî ismi geçmektedir. Tercüme yazma halinde olup Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları nr. 1072’de kayıtlıdır. *Risâle-i Marifetü’n-Nefs Tercümesi* şeklinde adlandırılan tercümenin, sonundaki kayıttan 4 Haziran 1325/17 Haziran 1909 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Rızâeddîn Efendi’nin *Tasavvuf Dergisi*’ndeki yazıları derginin

³² “Şeyh Remzî er-Rıfâî”, *Muhibbân* 1/3 (15 Teşrinisani 1325), 23.

³³ Risalenin İbnü’l-Arabî’ye aidiyeti hususundaki bir tartışma için bk. M. Es’ad Erbilî, *Nefsini Bilen Rabbinî Bilir*, haz. Ercan Alkan (İstanbul: Hayykitap, 2011).

14-31. sayıları arasında neşredilmiştir. Yayımlanan yazılar ve derginin sayı numaraları şu şekildedir:

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Dervîşlik Nedir”. *Tasavvuf* 1/14 (Haziran 1911), 2-4.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Kasîde-i Ferîde I”. *Tasavvuf* 1/15 (Haziran 1911), 4-6.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Riyâzet ve Mücâhede”. *Tasavvuf* 1/16 (Temmuz 1911), 4-6.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Kasîde-i Ferîde II”. *Tasavvuf* 1/16 (Temmuz 1911), 6-7.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Şerh-i Rumûzât I”. *Tasavvuf* 1/17 (Temmuz 1911), 3-5.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Kasîde-i Ferîde III”. *Tasavvuf* 1/17 (Temmuz 1911), 5-6.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Şerh-i Rumûzât II”. *Tasavvuf* 1/18 (Temmuz 1911), 3-5.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Mücâhede-i Havâs”. *Tasavvuf* 1/19 (Temmuz 1911), 3-5.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü'l-mesnevî I (Mesnevî-i Şerîf Şerhi)”. *Tasavvuf* 1/20 (Ağustos 1911), 2-6.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Şerh-i Rumûzât III”. *Tasavvuf* 1/20 (Ağustos 1911), 6-7.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü'l-mesnevî II”. *Tasavvuf* 1/22 (Ağustos 1911), 4-6.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Murâkabe”. *Tasavvuf* 1/23 (Ağustos 1911), 4-7.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü'l-mesnevî IV”. *Tasavvuf* 1/24 (Eylül 1911), 6-8.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü'l-mesnevî V”. *Tasavvuf* 1/25 (Eylül 1911), 5-8.

er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü'l-mesnevî VI”. *Tasavvuf* 1/26 (Eylül 1911), 5-6.

er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü’l-mesnevî VII”. *Tasavvuf* 1/27 (Eylül 1911), 4-6.

er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü’l-mesnevî VIII”. *Tasavvuf* 1/28 (Ekim 1911), 4-8.

er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü’l-mesnevî IX”. *Tasavvuf* 1/29 (Ekim 1911), 7-8.

er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü’l-mesnevî X”. *Tasavvuf* 1/30 (Ekim 1911), 4-6.

er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Lübbü’l-mesnevî XI”. *Tasavvuf* 1/31 (Kasım 1911), 6-7.

Bu yazılardan, üç sayı halinde tefrika edilen *Kasîde-i Ferîde*, İsmail Hakkı Bursevî'nin on dokuz beyitlik besmeleye dair kasidesinin şerhidir. Kaside, Bursevî'nin müridi Süleymân Zâtî (ö. 1175/1761) ve Priştineli Hacı Maksûd Hulûsî (ö. 1347/1929) tarafından da şerh edilmiştir.³⁴ *Tasavvuf Dergisi*'nin on bir sayısında tefrika edilen *Lübbü’l-mesnevî* ise *Mesnevî-i Şerîf*'in mukaddimesiyle beraber ilk on sekiz beytinin şerhidir. Şeyh Rızâeddîn şerhin adını, ilk on sekiz beyit *Mesnevî*'nin özü olduğu için bu şekilde belirlediğini ifade etmiştir. Şerhte önce beytin tercümesi verilmiş, ardından “şerh” başlığı altında beyitte geçen kelimeler izah edilerek “Şu hâlde mahsûl-i beyt” alt başlığıyla beytin tasavvufî açıklamasına yer verilmiştir.³⁵

Şeyh Rızâeddîn Efendi'nin diğer bir yazısı *Şerh-i Rumûzât* adıyla üç bölüm halinde neşredilmiştir. *Tasavvuf Dergisi*'nin 17, 18 ve 20. sayılarında yayımlanan bu yazı, Molla Câmî'nin *Fâtihatü’ş-şebâb* adlı divanındaki besmele muhtevalı bir kasidenin şerhidir.³⁶ Rızâeddîn Remzî bu şerhten önce Bursevî'nin besmele hakkındaki kasidesi için bir şerh daha yazmıştır. Bunu neşrettiği sırada Molla Câmî'nin de aynı muhtevalı bir kasidesi olduğundan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Bunu bir

³⁴ Ahmet Karataş, “Abdurrahmân Câmî'nin ‘Kasîde-i Ferîde’sinin Tercüme ve Şerhi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18/1 (2017), 137-212.

³⁵ Şerh, bir çalışmada günümüz harflerine aktarılarak yayımlanmıştır. Bk. Şener Demirel, “Şeyh Rızaeddin Remzi er-Rifâî'nin Tasavvuf Dergisi'ndeki Mesnevi Şerhi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 591-629.

³⁶ Molla Câmî'nin bu kasidesi ve Türk edebiyatında etkileri için bk. Sevgi, “Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, 1-50.

sohbetleri sırasında kendisine hatırlatan dönemin önemli sûfilerinden Şeyh Vasfî Efendi'dir (ö. 1851/1910). Bunun üzerine merakla manzumeyi elde eden şarih kaside üzerine bir şerh yazar ve buna da *Şerh-i Rumûzât-ı Câmî* adını verir.³⁷

Şerh, klasik eser tertibinde görüldüğü üzere beraât-i istihlâl yollu Allah'a hamd, Rasulullah'a salat u selam kısmının da yer aldığı bir mukaddime ile başlar. Devamında yukarıda belirtildiği gibi Şeyh Rızâeddîn Efendi, Molla Câmî'nin bu manzumesinden haberdar olma şekli hakkında bilgi verdikten sonra risaleyi, kendi ifadesiyle "ihvân-ı tarîkim olan sâlikleri hall-i rumûzâta teşvîk için" neşrettiğini belirtir. Bu ifadelerle şerhin hitap edeceği okuyucu kitlesinin özellikleri belirlenmiştir. Buna göre şerhin okuyucu kitlesi belli bir tahsilden geçerek tasavvufî terbiye altında yetişen ve tasavvufî remizlere ilgi duyan tarikat çevresidir. Bu tarikat çevresinin, şarihin de mensubu olduğu Rıfâiyye tarikatı olduğu aşikârdır. Şarih, okuyucu kitlesinin nispeten üst düzeyde olduğunu göz önünde bulundurmuş olmalı ki, metin içinde iktibas ettiği ayet ve hadisleri tercüme etmemiş, hemen her eserde bulunabilecek konulara kısaca değinmiştir. Benzer düşüncelerle metinde zaman zaman "erbâbına ma'lûmdur", "ma'lûmdur ki", "ehli yanında ma'lûm" gibi ifadeler kullanarak meseleyi uzun uzun anlatmaktan kaçındığı görülmektedir. Bununla birlikte şerhin umuma açık bir dergide neşredildiği de unutulmamalıdır.

Rızâeddîn Remzî yukarıda da belirtildiği gibi bir sohbet sırasında tesadüf ettiği Molla Câmî'nin söz konusu manzumesini şerh etmekteki asıl gayesi, manzumenin hall ve izaha muhtaç "rumûzât"ını açıklamaktır. Gerçekten de manzume herkes tarafından anlaşılamayan girift meseleleri konu edinen bir metindir. Şerhe konu olan bir metnin, içindeki müşkilâtın halli gayesiyle şerh edilmesi tasavvufî şerhlerde sıkça karşımıza çıkan önemli bir sebeptir. Zira şarih, şerhedilen tasavvufî metnin hikmetlerle dolu olduğunu ve bunların, aynı zamanda bir ârif olan şair/müellife ilahî bir vasıtayla söyletildiğini düşünmektedir.³⁸ Söz konusu şerhe isim olarak *Şerh-i Rumûzât-ı Câmî (Câmî'nin Remizlerinin Şerhi)*

³⁷ Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rifâî, "Şerh-i Rumûzât I", *Tasavvuf* 1/17 (30 Haziran 1327/13 Temmuz 1911), 3.

³⁸ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* (İstanbul: Kitabevi, 2000), 304.

verilmesi aynı duruma işaret olmalıdır. Dolayısıyla Rızâeddîn Remzî bu şerhi kaleme alırken Molla Câmî'nin bir ârif olduğuna, manzumesinin de derin manalar içerdiğine ve bu yüzden metnin şerhedilmeye layık olduğuna kanaat getirmiştir. Burada şarihin, anlaşılması zor meseleleri konu edinen böyle bir metni, okuyucu tarafından anlaşılсын diye şerh etme amacıyla, bunu açıkça ifade etmese de konuyu daha iyi anladığına dair gizli bir ima da vardır.

Şerhlerde alışlagelen, mukaddimedede kaynak metnin müellifi hakkında az da olsa bilgi verme geleneği bu şerhte görülmez. Şarih muhtemelen okuyucunun Molla Câmî'yi iyi tanıdığını düşündüğünden dolayı onun hakkında bilgi vermez ve şöyle der: “Hazret-i Monlâ Câmî'nin iktidârı üzerine söz söylemeği zâ'id görürüm.” Bu şerhten sonra *Lübbü'l-mesnevî* adıyla neşredeceği şerhte de aynı şekilde davranır; Mevlânâ'nın hayatı, şiirleri hakkında, “Hazret-i Mevlânâ'nın me'âlîce büyüklüğünü, *Mesnevî*'nin ma'ânîce yüksekliğini beyâna hâcet görmem.”³⁹ diyerek herhangi bir bilgi vermez. Bu yine yukarıda da belirtildiği gibi şerhin belli bir okuyucu kitlesi için yazıldığını göstermektedir.

On dokuz beyitten oluşan Molla Câmî kasidesindeki her beyit “Ma'nâsı”, “Şerhi”, “Şu hâlde mahsûl-i beyt” alt başlıkları altında şerh edilmiştir. Her beyit önce Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş, ardından beyitte geçen önemli kavramlar, kelimeler açıklanmış, son olarak da beyit toplu bir şekilde yorumlanmıştır. Şerhte ayet ve hadislerden sıkça iktibaslar yapılarak, konu temellendirilmeye çalışılmıştır. Rızâeddîn Remzî, beyitleri şerh ederken konuyla ilgili farklı görüşleri verdikten sonra bazen “Muharrir-i fakîr rivâyât-ı muhtelifeyi tevfi'k etmek için şu mütâla'ada bulunurum ki” gibi ifadeler kullanarak konu hakkında kendi düşüncesini ortaya koymuştur. Şerhte Türkçe bir tek eserden alıntı yapılmıştır; o da İsmail Hakkı Bursevî'nin besmeleye dair kaleme aldığı kasidenin ilk beytidir:

Bir elif bul mekteb-i 'irfânda ol bâyı sor

Kadd-hamîde eyleyüp yay gibi andan yâyı sor

³⁹ Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî, “Mesnevî-i Şerîf Şerhi”, *Tasavvuf* 1/20 (21 Temmuz 1327/3 Ağustos 1911), 2.

Şerhte kasidenin ilk beyti açıklanırken şarihın kullandığı “Besmele-i şerifenin tefsîri ayrıca bir risâle-i mahsûsamızda münderic bulunduğundan burada tekrârından sarf-ı nazar oldu.” ifadeleri dikkat çekicidir. Bu ifadelerden Şeyh Rızâeddîn Efendi’nin besmeleye dair bir risale kaleme aldığını anlıyoruz; fakat bu eserin akıbeti konusunda bilgi sahibi değiliz.

Şerh-i Rumûzât, dönemine göre oldukça sade ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Arapça ve Farsça tamlamalara -gerek duyulmadıkça- müracaat edilmemiştir. Bu açıdan şerhte tercih edilen dil halkın kullandığı ve geniş kesimlerin rahatlıkla anlayabileceği düzeydedir. Cümleler oldukça kısa olup şerhte asıl konudan uzaklaştıran detaylı bilgiler neredeyse yoktur. Ayrıca klasik şerh yönteminde görülen ve çoğu zaman okuyucu için metnin takibini zorlaştıran, kaynak metinde geçen kelime ve terimlerin gramer özelliklerine ilişkin bilgiler de verilmemiştir. Ancak meselenin izaha muhtaç olduğu bazı durumlarda kelimelerin gramer yapılarına da değinilmiştir:

Hareke kelimâtı okutdurmak üzere vaz’ edilen işârât-ı ma’lûmedir. Bazı kelimelerde kelimenin şekli tebeddül etmediği hâlde harekenin tebeddülü ma’nânın büsbütün tebdîlini mûcib olur. Meselâ, der (د) kelimesi her bir ma’nâyı ifâde etmeyen ve her cümle-i haberiyyenin nihâyetine gelen bir edât olduğu hâlde “der” kelimesi bâb ma’nâsına, “dür” kelimesi inci ma’nâsına gelir.⁴⁰

Bazen de aşağıda görüldüğü gibi harflerin ebced hesaplarına ilişkin bilgilendirmelerde bulunulmuştur:

Ma’lûmdur ki ye harfi ebced hesabıyla on eder, on harfinin ‘Arapçası ise ‘aşerdir. Ve ‘arş ve şer’ kelimeleri aşer kelimesinin maktûbudur. Yani aşer kelimesinde mevcûd olan ayn (ع), şın (ش), ra (ر) harfleri takdîm ve te’hîr olundukda ‘arş ve şer’ kelimeleri dahi hâsıl olur.⁴¹

Şerhte dikkat çeken hususlardan biri de şudur: Her beyit açıklanırken diğer beyitlerin açıklamalarıyla bağlantı kurularak beyitlerin şerhleri arasında mana itibarıyla bir tutarlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Mesela bir beyitte geçen kelime ve kavrama nasıl bir açıklama yapıl-

⁴⁰ Remzî, “Şerh-i Rumûzât II”, *Tasavvuf* 1/18 (Temmuz 1911), 5.

⁴¹ Remzî, “Şerh-i Rumûzât II”, 8.

dıysa kelimenin geçtiği diğer beyitlerde de aynı veya yakın bir anlam verilmiştir:

Besmele-i şerîfede dört nokta vardır. Bunlar ma'nen onun mü'ekkelleri gibidir. Aktâb-ı erba'aya işâretidir. Diğer zevâta dahi remz olabilir ise de şerhimizde besmele-i şerîfedeki dört kelime şerî'at, tarîkat, hakîkat, ma'rifet bâblarına teşbîh edilmiş olduğundan bu sûret-i te'vîl ahsen görülmüştür.⁴²

Şeyh Rızâeddîn Efendi'nin, şerhini yazarken kendisinden önce yapılmış şerhlere müracaat edip etmediği bilinmemektedir. Ancak Mehmed Tevfik Efendi'nin yukarıda adı geçen *Neş'e* isimli şerh çalışmasını görmediğini söylemek mümkündür. Molla Câmî'nin söz konusu kaside-sini de içeren Mehmed Tevfik'in şerhi Şeyh Rızâeddîn'den yaklaşık altmış yıl önce tamamlanmıştır. Her iki şerh karşılaştırıldığında Şeyh Rızâeddîn'in bu şerhten istifade etmediği, belki de bu eserden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Başta, her iki şarihin şerh yöntemleri birbirinden farklıdır; Mehmed Tevfik Efendi kelime ve eklerin gramer yapılarını esas alırken Şeyh Rızâeddîn Efendi daha çok beytin genel anlamı üzerinde yoğunlaşmıştır. Yine Rızâeddîn Remzî manzumedeki her beyti tek tek şerh ederken Mehmed Tevfik Efendi anlam bakımından birbirine bağlı beyitleri bir arada şerh etmeyi tercih etmiştir. Kullandıkları dilin yanında her iki şarihin beyitlere verdikleri anlamlar da farklıdır. Örnek olarak kasidenin ikinci beytinde geçen 'ahd-i kadîm terkibini Mehmed Tevfik Efendi "Ahd-i kadîmden murâd 'âlem-i ervâhdır, kıdemle tavsîf kesret-i mürûr-ı zamâna mebnîdir."⁴³ şeklinde yorumlarken Şeyh Rızâeddîn Efendi terkip için şu açıklamayı yapar: "Buradaki 'ahd-i kadîmden maksad bezm-i elestteki 'ahd ve ikrâr-ı rûhânî değildir. Bu 'ahd-i kadîm ta'ayyün-i evvele işâretidir."⁴⁴ Her iki şarihin şerh yöntemleri, kullandıkları dil ve üslup, beyitlere verdikleri manalar bir arada düşünüldüğünde Rızâeddîn Remzî'nin daha başarılı olduğu söylenebilir.

Sâlih Re'fet'in *Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî'si* de yine *Şerh-i*

⁴² Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rifâî, "Şerh-i Rumûzât III", *Tasavvuf* 1/20 (Ağustos 1911), 6.

⁴³ Tevfik Efendi, *Neş'e*, *Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi*, 199.

⁴⁴ Remzî, "Şerh-i Rumûzât I", 4.

Rumûzât'tan yaklaşık kırk yıl önce kaleme alınmış bir şerhtir. Rızâeddîn Remzî Efendi'nin, esasında bir tercüme hüviyetinde olan ve 1290/1874'te basılan bu eserin matbu nüshasını görmüş olma ihtimali yüksektir. Çünkü her iki şerhin, kullanılan dil ve üslup bakımından olduğu gibi beyitlere verilen anlamlarda da benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Sâlih Re'fet'in de, eserinde tercih ettiği dil ve üslup, dönemi için sade ve anlaşılır bir düzeydedir. Beyitlere verilen manalar açısından değerlendirildiğinde her iki şerhin yine benzer özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; manzumenin üçüncü beytini Rızâeddîn Remzî, "Besmele-i şerîfe on dokuz harfdir ki on sekiz bin 'âlem ondan feyz-i 'umûmî bulmuştur."⁴⁵ şeklinde tercüme ederken, Sâlih Re'fet beyti oldukça benzer ifadelerle "Manzûme-i mezkûre on dokuz harfdir ki on sekiz bin 'âlem ondan feyz-i 'amîm bulmuştur."⁴⁶ şeklinde açıklamıştır. Ancak her iki şerh yöntem açısından değerlendirildiğinde aralarında önemli farklar göze çarpmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Sâlih Re'fet'in eserini, her ne kadar şerh olarak zikredilse de beyitlerin bazen sadece bir cümle ile açıklanmasından, izahların oldukça kısa tutulmasından dolayı bir şerh olarak değil, belki şerhe yakın bir tercüme olarak değerlendirmek daha uygundur.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki; Rızâeddîn Remzî şerh literatüründe defalarca şerh ve tercüme edilerek artık klasikleşen temel metinlerin aksine, üzerinde pek çalışma yapılmayan bir metni, yani Molla Câmî'nin besmeleye dair kasidesini tercih ederek şerh geleneğinin devamına ve zenginleşmesine katkı sağladığı bir şerh metni ortaya koymuştur. Az da olsa söz konusu kasideye yapılan diğer şerhlerle kıyaslandığında ise Rızâeddîn Remzî'nin kaleme aldığı şerhin yöntem, dil, üslup ve muhteva açısından başarılı bir metin olduğunu belirtmemiz gerekir.

Bundan sonraki bölümde *Şerh-i Rumûzât-ı Câmî*'nin çeviriyazısına yer verilecektir. Metin günümüz alfabesine aktarılırken transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır. Ancak Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun

⁴⁵ Remzî, "Şerh-i Rumûzât I", 4.

⁴⁶ Hâfiz Sâlih Re'fet, *Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî* (İstanbul: Hadîka Matbaası, 1290), 3.

ünlüleri mutlaka gösterilmiş olup bunlar şapka işaretiyle (^), ayn (ع) ve hemze (ء) harfleri ise kesme işaretiyle (') yazılmıştır. Metnin günümüze yakın bir dönemde (1911) kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda kelime ve eklerdeki ünlülerin seslendirilmesi konusunda bugünkü şeklin esas alınması daha uygun görülmüştür. Ünsüzlerdeki sertleşme konusunda ise metne sadık kalınmıştır. Metinde geçen ayet ve hadisler yeni harflere aktarılmamış, anlamları köşeli parantezle “[]” metin içinde gösterilerek kaynakları dipnotta verilmiştir. Metinde zaman zaman metin tamiri de yapılmış, asıl metinden kaynaklı bazı imla hataları düzeltilmiştir.

3. Metin

3.1. Şerh-i Rumûzât-ı Câmî⁴⁷

كل يوم هو في شأن [O hergün bir iştedir.]⁴⁸ kelâm-ı münîfi mücebince esmâ ve sıfât ve ef'âli dâ'ire-i ta'dâd ve takrîrden hâric olan Rabb-i mute'âla hamd u sipâsdan ve انك لعلی خلق عظیم [Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.]⁴⁹ nass-ı celîli muktezâsınca hasâ'il-i ber-güzîdesi tasvîr ve tahrîrden bîrûn bulunan Resûl-i ekrem -sallallâhu ta'âlâ 'aleyhi ve sellem- efendimize salât u senâdan ve âl ü evlâd u verese-i risâlet-penâhîye de 'arz-ı ta'zîmât ve tekrîmden sonra beyâna şurû' ederim ki:

Fakîr vaktiyle Burûsevî Şeyh İsmâ'îl Hakkî -kuddise sırruhu'l-celî- hazretlerinin besmele-i şerîfenin ma'ânî-i bâtinesine remz olarak *Kasîde-i Ferîde* nâmıyla on dokuz beyit üzerine yapmış olduğu manzûmeyi okumuş, mütelezziz olmuş, hattâ ona bir şey yazmış idim. Kibâr-ı meşâyih-i müte'ahhirînden merhûm Şeyh Vafî Efendi ile bir gün işbu *Kasîde-i Ferîde* üzerine mükâleme cereyân ettiği sırada Monlâ Câmî -kuddise sırruhu'l-âî- hazretlerinin dahi 'aynı ma'nâyı îzâhen on dokuz beyitli bir manzûmesi olduğunu merhûm müşârün ileyhden haber almaklığım üzerine merâka düşerek erenlerin himmetiyle eser-i

⁴⁷ Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî, “Şerh-i Rumûzât I”, *Tasavvuf* 1/17 (Temmuz 1911), 3-5.

⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), er-Rahmân 55/29.

⁴⁹ el-Kalem 68/4.

mezkûra dest-res olarak ona dahi işbu şerhi yazdım ve ismini *Şerh-i Rumûzât-ı Câmî* koydum.

Hazret-i Monlâ Câmî'nin iktidârı üzerine söz söylemeği zâ'id görürüm. İşbu risâleyi ihvân-ı tarîkim olan sâlikleri hall-i rumûzâta teşvîk için neşr ediyorum. Mütâla'a edecek zevât bundan cüz'î bir neş'e-i ma'nevî duyar ise bu şerefte fakîri ihyâ eder. *و هو على كل شيء وكيل. [O herşeye vekildir.]*⁵⁰

بسم الله الرحمن الرحيم

اعظم اسماء عليهم و حكيم

Ma'nâsı: 'Alîm ve hakîm olan Allâh'ın isimlerinin a'zamı Bismillâhirrahmânirrahîm'dir.

Şerhi: Besmele-i şerîfenin tefsîri ayrıca bir risâle-i mahsûsamızda münderic bulunduğundan burada tekrârından sarf-ı nazar oldu.

İsm-i a'zam bahsine gelince: Cenâb-ı Hakk'ın esmâ-i lâ-yetenâhîsi cümleten -asla nisbetle- 'azîm ise de bunlardan ism-i a'zam hangisi olduğunu bilmek erbâb-ı 'ilm ü 'irfân için bir mes'ele-i mu'tenâ bihâ teşkîl eylemiş ve bir çok zevâtı kîl u kâle sevk etmiştir. Ba'zılar "Ahad, Samed, Muhît" gibi esmânın ism-i a'zam olduğunu der-miyân etmişler ve ehl-i keşf ve müşâhede ise bu keyfiyeti sarâhaten bildirmemişlerdir.

Monlâ Câmî hazretleri dahi bu beyitte besmele-i şerîfenin ism-i a'zam olduğunu der-miyân buyurmaktadırlar.

Besmele-i şerîfenin yalnız bir isim olmayıp esmâ-i erba'adan mürekkeb bir cümle olduğundan maksad-ı 'âlîleri ism-i a'zamın cümle-i şerîfe-i mezkûrede münderic ve mündemic bulunduğunu beyân olsa gerekdir. Bu takdîrce ism-i a'zam ya lafza-i Celâl yâhud Rahmân ve Rahîm isimleri olduğu veyahud cümle-i mezkûrenin hakîkati ma'nâsına müsteniden mevcûd bir isim bulunduğu anlaşılmalıdır.

Muharrir-i fakîr rivâyât-ı muhtelifeyi tevfi'k etmek için şu mütâla'ada bulunurum ki Hazret-i Monlâ Câmî'nin;

اعظم اسماء عليهم و حكيم

buyurmalarına ve 'Alîm ve Hakîm gibi esmâ-i sıfat ma'nâsını da ifhâm eylesine göre ism-i a'zamın sıfat ma'nâsına gelmeyen bir isim

⁵⁰ ez-Zümer 39/62.

olması tezâhür eder. Besmele-i şerîfede ise sıfat ma'nâsını müfîd olmayan isim lafza-i Celâl'dir. İsm-i Hû dahi lafza-i Celâl'de mündemicdir. Şu halde Hû ismi hüviyyet-i mutlakaya işâret olarak kabûl edilebilir ve akvâl tevîd olunur.

محترمان حرم انس را

تازه حدیثی است ز عهد قدیم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfe üns haremlerinin muhteremlerine göre 'ahd-i kadîmden yeni sözdür, demektir.

Şerhi: Harem-serâ-yı üns makâm-ı vuslat-ı ilâhîdir. Bu makâmın harîmleri vâsıl-ı ilallâh olan evliyâullâh hazerâtıdır. Şu hâlde üns harîmlerinin muhteremleri kümmel-i evliyâullâh hazerâtıdır. Bu gibi zevât esâsen [Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız; Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanınız.]⁵¹ hadîs-i şerîfi hükmüne mâ-sadak olarak ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehâllik ve sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf olduklarından kendilerinde [Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti.]⁵² sırrı zâhir ve ism-i a'zama nâ'iliyetleri bir emr-i bâhirdir.

Bu gibi zevât 'indinde besmele-i şerîf her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm ile nüzûlü i'tibârıyla yeni bir söz ise de müsemmâsına 'atfen tâ 'ahd-i ezeldede mevcûd bir isim olduğundan kadîm ve ebedîdir.

Buradaki 'ahd-i kadîmden maksad bezm-i elestdeki 'ahd ve ikrâr-ı rûhânî değildir. Bu 'ahd-i kadîm ta'ayyün-i evvele işâretidir.

Şu hâlde mahsûl-i beyt: Besmele-i şerîfe hurûf u kelimâtdan mürekkeb hâdis bir kelâm gibi görünmekte ise de hakâyık-ı Kur'âniyye'yi câmi' olduğu cihetle ma'nen kadîm ve lâ-yezâldir. Bunu da erbâbı bilir, demektir.

نوزده حرفست که هجده هزار

عالم ازو یافته فیض عمیم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfe on dokuz harfdır ki on sekiz bin 'âlem ondan feyz-i 'umûmî bulmuştur.

Şerhi: On sekiz bin 'âlem ma'lûm olduğu üzere on sekiz 'âlemin

⁵¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Te'yidü'l-hakikati'l-'aliyye ve teşyidü'l-tarikati's-Şâzeliyye*, thk. Âsım İbrâhîm eş-Şâzelî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 84-85.

⁵² el-Bakara 2/31.

kesret ve teferru'âtına şâmindir. On sekiz 'âlem ise 'arş, kürsî, levh u kalem, eflâk-i seb'a, mevâlîd-i selâse ve 'anâsır-ı erba'adan 'ibâretidir. Ve 'avâlim-i mezkûre bi'l-cümle mevcûdâtı muhtevî ve muhîtdir. Şu hâlde besmele-i şerîfede muharrer on dokuz harfden on sekizi zikr olunan on sekiz 'âleme işâret olarak kabûl edilirse bir harf fazla kalır ki o da *bâ* harfidir. Bu harfde esrâr-ı 'acîbe vardır. Kendisi hakîkatde bir harf iken telaffuz olunduğu vakit iki harfle telaffuz olunur. İşte o *elif* ki *bâda* mündemicdir, gizli kalır. Nitekim *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ) kelimesinin aslı *bi-ismi* (بِاسْمِ) olduğu hâlde *bâ sine* vasl edilmiş, *elif* mahfûz ve mestûr kalmıştır. İşte 'âlemlerin on dokuzuncusu bu sırdır, وانا سره [İnsan benim sırrımdır, ben de insanın sırrıyım.]⁵³ hadîs-i kudsîsi bu sırta işâretidir. O 'âlem, 'âlem-i kübrâdır ve a'zam-ı esmâdır, yani insân-ı kâmindir. Hazret-i Şeyh İsmâ'il Hakkî Burûsevî bu mazmûnu beyân için;

Bir elif bul mekteb-i 'irfânda ol bâyı sor

Kadd-hamîde eyleyüp yay gibi andan yâyı sor

buyurmuşlardır. Bu sûretde besmele-i şerîfenin on dokuz harf olması ma'nâ-yı câmi'u'l-cem'i müfîd olmak ve 'âlem-i lâhût ile 'âlem-i şühûd, yani 'âlem-i vücûd ile 'âlem-i imkân beynindeki esrârı 'ayân etmek içindir.

بِسْمِ سَه حَرْفِست كه گوید بِسْمِ

حَرْز تو در ورطه امید و بیم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfedeki *bismi* (بِسْمِ) kelimesi üç harfdir ki ben kâfiyim der, ümîd ve havf vartalarında sana nüshadır.

Şerhi: *Bismi* (بِسْمِ) kelimesindeki üç harf ulûhiyyet, nübüvvet, velâyet esrârına işâretidir. 'Âlem-i lâhût ve ceberût ve melekûta şâmil olan bu esrâr her maksada kâfi ve her derde şâfi'dir.

Hırz, 'avâlim-i selâse-i mezkûrenin birleştiği nüsha-i kübrâdır.

Ümîd u bîm, havf u recâ ahvâlidir. Bu ahvâl zâhidlere mahsûsdur. Mukarreblere kabz u bast, vâsillara mahv u sahv, kâmillere celâl ü cemâl sûretinde tecellî eder.

Bu sûretde mâ-hasal-i beyt: Besmele-i şerîfe 'âlem-i lâhût ve ce-

⁵³ Hadis olduğu belirtilen bu sözün kaynağı tespit edilememiştir.

berût ve melekûtun tecellî ettiği bir nüsha-i kübrâdır ki her sınıf-ı halka hengâm-ı vartada tesellî-sâz demek olur.

باش که کم نیست ز دو بین دو کون

نقطه صفت در گنغ او مقیم

Ma'nâsı: Bismelenin *bâsı* ikiden eksik değildir. İki cihânı nokta gibi onun tahtında ikâmet edici gör.

Şerhi: Bismelenin *bâsı* iki harf olduğu yukarıda söylenmişti. Bu iki harf nûr-ı nübüvvet ile velâyete işâretidir.

İki gün, 'âlem-i zâhir ile 'âlem-i bâtırdır, dünyâ ve âhiretten 'ibâret-dir.

Nokta, nûr-ı ahadiyettir.

Bu sûretle mahsûl-i beyt: Besmelede dünyâ ve âhirete revnak veren nûr-ı nübüvvet ile nûr-ı velâyeti gör ki bunlar *bânın* tahtındaki noktadan, yani nûr-ı ahadiyetten müstenîrdirler, demek olur.

اره سینش به سه دندانه کرد⁵⁴

فرق عدورا بسیاست دو نیم

Ma'nâsı: Bismelenin destere gibi olan *sîmi* üç dişlidir ki, düşmanın başını siyâset ile iki parça etdi.

Şerhi: *Sîn* (س) harfi hadd-i zâtında bir harf olduğu hâlde telaffuz edilir iken üç harfle söylenir ve sülüs ve nesih gibi hutûtda üç dendân ile yazılır. Bu da bir zâtta üç sıfatın, yani üç kuvvetin zuhûrundan kinâyedir. Bu üç sıfat nübüvvet ve velâyet ve hilâfet olup Fahr-i kâ'inât -'aleyhi ekmelü't-tahiyyât- efendimiz hazretlerinde tecellî etmiştir. Zât-ı şerîfleri enzâr-ı ma'neviyye ve siyâset-i zâhiriyye ile me'mûr buyurulduklarından a'dâ-yı dîni 'azâb-ı uhreviyye ile te'dîb ve siyâset-i dünyeviyye ile terhîb buyururlar idi.

Bu sûretde ma'nâ-yı beyt: Besmele-i şerîfe bir âlet-i kâtî'a-i ma'neviyyedir ki [Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.]⁵⁵ anı جاعل فی الارض خلیفة [Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.]⁵⁵ âyet-i kerîmesi mazmûnuna eren zevât onun ile düşman-ı dîni siyâset ederler, demektir. Esâsen siyâset kelimesi *sin* (س) harfiyle bed' eder ki bu dahi bir tesâdüf-i 'acîbdır.

⁵⁴ *Tasavvuf Dergisi*'nde tefrika edilen metnin ikinci kısmı buradan itibaren başlamaktadır. Bk. Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî, "Şerh-i Rumûzât II", *Tasavvuf Dergisi* 1/18 (Temmuz 1911), 3-5.

⁵⁵ el-Bakara 2/30.

چشمه میمش ز زلال حیات

میکند احیای عظام رمیم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfenin çeşmesi gibi olan *mîmi* zülâl-i hayâtdan çürümüş kemikleri ihyâ eder.

Şerhi: *Mim* (م) harfî ism-i nebî olan Muhammed -sallallâhu 'aleyhi ve sellem- kelimesinin ilk harfine işâret olmakla *çeşme-i mîmeş* menba'-ı 'irfân-ı Muhammedî'dir.

Zülâl-i hayât kıyâmete kadar pâyidâr olan ilm ü şerî'at-i Muhammediyye'dir.

İzâm-ı remîm-i cehl ve dalâlet içinde kalan kâfirler ile 'anâsıra meyl yüzünden kalbleri çürüten gâfillerdir.

Bu sûretde ma'nâ-yı beyt: Besmele-i şerîfenin *mîmi* menba'-i şerî'at-i Muhammedî'dir ki ondan nebe'ân eden 'irfân-ı Muhammedî küffârın âteşini irvâ ve 'âsîlerin kalblerini zülâl-i şefâ'at ile iskâ ve ihyâ eder, demek olur.

هر الفش از پی جادووشان

شبهه اعجاز عصای کلیم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfenin her elifi câdûveşlerden dolayı 'asâ-yı Kelîm'in şîve-i i'câzıdır.

Şerhi: Besmele-i şerîfede biri üçüncü beytin şerhinde söylendiği vecihle *bâda* mündemic olmak üzere dört elif mevcûddur. Esâsen besmele-i şerîfe dört kelimedenden mürekkebdir ki bu dört kelime şerî'at, tarîkat, hakîkat ve ma'rifet makâmlarına işâret olup zikr olunan dört elif makâmât-ı mezkûrenin mü'ekkilleri bulunan aktâb-ı erba'aya remzdir. Aktâb *فاستقم كما امرت* [*Sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol!*]⁵⁶ nass-ı celînin istikâmetiyle kâmetleri mevzûn olmuş zevât-ı muhtereme olup bunlar câdûveşlere karşı 'asâ-yı Kelîmullâh'ın şîve-i i'câzına mâliktir. Yani Hazret-i Mûsâ izn-i Hak'la nasıl 'asâsını sâhirlere ve münkirlere karşı isti'mâl ederek mu'cizât-ı bâhire gösterdiyse aktâb-ı müşârün ileyhim de nüfûsa ve münkirîne karşı besmele-i şerîfeyi isti'mâl ederek 'aynî âsâr-ı i'câz-nümâyı gösterir.

⁵⁶ el-Hûd 11/112.

Câdûveşten maksad nefis ve şeytân gibi mevânî'-i bâtine veyahud küfür ve nifâk gibi dalâlet-i zâhiriyyedir.

Bu sûretde ma'nâ-yı beyt: Besmele-i şerîfenin her elifi öyle esrâr-ı 'ayniyyeyi câmi'dir ki nefis ve şeytâna veyahud küfür ve nifâka karşı Hazret-i Mûsâ -'aleyhi's-selâmın- 'asâsının gösterdiği âsâr-ı hârika-nümâyı izhâr eder, demektir.

شاهد معنی چو زلامش نهاد

طره شیرنگ بروی چو سیم

Ma'nâsı: Şâhid-i ma'nâ gümüş gibi parlak olan yüzüne *lâm*'dan (ل) gece renkli turre koydu.

Şerh: Şâhid-i ma'nâ ma'nâyı gören ve bilen demektir. Bu da لا يعلم الغیب الا الله [Gaybı Allah'tan başkası bilemez.]⁵⁷ kelâmı mücebince zât-ı Hak'dır.

Besmele-i şerîfenin *lâmı* ki lafza-i Celâl'e işâretidir, كل شئ هالك الا وجهه [O'nun zatından başka herşey yok olacaktır]⁵⁸ kelâm-ı celîli mücebince vech-i Hak'a ma'tûfdur. Vech-i Hak ise هو السميع العليم [O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.]⁵⁹ nass-ı kerîmi vechiyle her şeyden ve 'ale'l-husûs müşâhededen münezzehdir.

Şu hâlde ma'nâ-yı beyt: Besmele-i şerîfedeki şâhid-i ma'nâ ki lafza-i Celâle, yani vech-i Hak'dır, leme'an-ı nûr-i zâtîsi mevcûdâtı ihrâk ve mahv etmemek üzere şeb-reng turre siyle, ya'nî mürekkeble yazılmış kelime ile vechini setr etdi. Yani zulümâtî hicâblar ile de mestûr oldu, demektir.

Esâsen bu beyitte lafza-i celâli vech ve *lâmı* da turre-i zülfe teşbîhde şâ'irâne ve 'âşıkâne nükteler vardır ki erbâbına ma'lûmdur.

ماشطه خامه ز تشدید ساخت

شانه آن طغره عنبر شمیم

Ma'nâsı: Mâşita-i kalem gibi kokulu olan ol turre üzerine şeddeden bir şâne düzdü.

Şerhi: Lafza-i Celâle'nin üzerinde bulunan teşdîd harfi *lâmı* iki kere okutdurmak için kullanılan bir işâret hattı olduğu ma'lûmdur. Lakin garâ'ibdendir ki bu işâret şeklen gâyet küçük olmakla berâber lafzatullâha

⁵⁷ en-Neml 27/65.

⁵⁸ el-Kasas 28/88.

⁵⁹ eş-Şûrâ 42/11.

müşâbihdir. ‘Aynı denilemez ammâ gayrı da değildir. *Mâşûta-i hâme* yed-i beyzâ-yı kudretidir ki şemîm-i ‘anber, ya’ni bûy-i ma’rifet neşr eden ol tugra-i garrânın, ya’nî lafza-i Celâle’nin mukâbiline teşdîd şek- linde, ya’nî ‘aynı şekilde bir tarak düzmüşdür.

Şu hâlde o şeddede insân-ı kâmile işâret vardır. Ve işbu beyit ان الله خلق اوله خلقاً شديداً واساطكم ... الخ hadîs-i kudîsine remzi muhtevîdir. Teşbîh cihetinden *lâmın* turre-i zülfe ve şeddenin tarağa benzetilmesinde de ayrıca ‘ulviyyet-i şâ’irâne vardır.

Garâ’ibden olarak diğeri bir şey daha anlaşılıyor ki الحدسوا واساطكم ... الخ hadîs-i şerîfî⁶¹ mücebince zamân-ı sa’âdetde huzûr-ı nebevîde ve ilâ yevminâ hazâ ravza-i mutahharada hizmet esnâsında vurulan ve tarikat-i ‘aliyye-i Rifâiyye’de kullanılan hâ’ita-i mübârekenin ismi şeddî, şed- de ile ‘aynı kelimededen müstakdır. Binâen’aleyh teşbîhât-ı mezkûreyi im’ân-ı nazar ile müşâhede etmek lâzımdır. Bu söz her ne kadar zülf-i yâre dokunsa da erbâbına karşı ketm edilemeyecek hakâyıkandır.

هاش كه با های هویت یکیت

فهم ذوی النهیة فیها بیهم

Ma’nâsı: Besmele-i şerîfenin *hâsı* hüviyyetin *hâsı*yla berâberdir. ‘Akıl sâhiblerinin fehmi hâ-yı hüviyyetde hayrândır.

Şerhi: Besmele-i şerîfenin *hâsı* lafza-i Celâle’de bulunan hâdır ki hüve (هو) ism-i şerîfine işâretidir. Hüve ismi hüviyyet-i zâtiyye demek- dir. Hüviyyet-i zâtiyyeyi mülâhaza ve fehm ve idrâke ‘ukûl-i beşer müsâ’id olmadığından [Yine Allah, sizi kendisine karşı dik- katli olmanız hakkında uyarılmaktadır.]⁶² âyet-i kerîmesi mücebince bu bâbda fikir yürütmek memnû’dur. Şu kadar ki ان فی ذلك لآیات لقوم یتفکرون [Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.]⁶³ kelâm-ı ‘izzeti mücebince âsâr ve ef’âl ve sıfât-ı ilâhiyyeyi tefekkür etmek câ’iz olduğundan ve âyât ve âsâr-ı ilâhiyyeyi tefekkür ederek hakâyık-ı eşyâya vusûl lâzım geldiğinden ve hakâyık-ı eşyâyı biraz fehm edenler

⁶⁰ Buhârî, *İsti’zân*, 1.

⁶¹ Hadîs olarak nakledilen bu söz Hz. Peygamber’in hac yaparken söylediği bir hadis olarak kaynaklarda şu ifadelerle geçmektedir: اربطوا واساطكم بأرزكم (Izgarlarınızı vücudunuza sıkıca sarın.). Bk. İbn Mâce, *Menâsik*, 108/3119.

⁶² Âl-i İmrân 3/30.

⁶³ er-Rûm 30/21.

ise dûcâr-ı hayret olmamak gayr-ı kâbil bulunduğundan âsâr ve ef'âl-i ilâhiyyeyi mülâhaza eden zevî'l-'ukûl hiçbir zamân müstagrak-ı hayret olmaktan kendini men' edemez.

Şu sûretde mahsûl-i beyt: Besmele-i şerîfenin *hâsında* sırr-ı hüviyyet-i zâtîyye meknûzdur ki nazar-ı hakikatle okuyan erbâb-ı iz'ân âsâr-ı kudrete hayrân ve ser-gerdân olur, demekdir.

هست دو ری دروی و هر یک دری
حقه او در دل عرش عظیم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfede iki *ra* vardır ki her biri birer incidir. Onun hokkası 'arş-ı 'azîmin kalbindedir.

Şerhi: Besmele-i şerîfedeki *ra* harfleri *Rahmân* ve *Rahîm* isimlerinin ilk harfleridir. İsm-i Rahmân nûr-i cemâle ve ism-i Rahîm nûr-i Celâl'e nâzırdır. Bunlar iki nûrdur ki 'avâlim bir ân ziyâsından mahrûm kalsa mahv u nâbûd olur. Bunların inciye teşbîhi sâfiyetlerinden ve parlaklıklarından kinâyedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de *كوكب دري ... يكاد زيتها يضيء* [O fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, (...)] yani *zeytinden tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur.*⁶⁴ buyurulmuştur. Ve nûr-ı rahmet kevkeb-i dürrîye teşbîh edilmiş ve nûr üzerine nûr olduğu ulü'l-elbâba bildirilmiştir.

Hokka ta'bîri bir teşbîhtir. Çünkü inci için bir hokka -kab lâzımdır. Hâlbuki nûr-ı rahmetin hokkası ise 'arş-ı 'azîmdir. Bundan Hazret-i Mevlânâ -kuddise sırrıhu'l-'alâ-nın maksadı *الرحمن على العرش استوا* [*Rahmân, Arş'a kurulmuştur.*]⁶⁵ âyet-i celîlesine remz etmektedir. Keyfiyyet-i istivâ ise çok 'âlimleri düşündürmüş ve 'ârifleri hayrete ilkâ etmiştir.

Şu hâlde mahsûl-i beyt: Besmele-i şerîfedeki iki nûr-ı dırâşân leme'ân eder ki biri cemâl yüzünden rahmet-i hâs, diğeri celâl yüzünden rahmet-i 'âmdır ve bu her iki rahmet ise doğrudan doğruya 'arşullâhdan, yani cânib-i Hak'dan mürseldir, demekdir.

غنچه حایش بگشاده دهان
با تو کند عرض ریاض نعیم

⁶⁴ en-Nûr 24/35.

⁶⁵ Tâhâ 20/5.

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfenin gonca gibi ağzını açmış olan *hâsı* sana cennet bağçelerini 'arz eder.

Şerhi: Besmele-i şerîfede bulunan iki *hâ* harfi ki, yine *Rahmân* ve *Rahîm* isimlerinde mevcûddur, bunlar 'ale'l-ıtlâk ebvâb-ı ilâhiyyeye işâretidir. سبقت رحمتى على غضبى [Rahmetim gazabımı geçti.]⁶⁶ hadîs-i kudîsî mûcebince ebvâb-ı rahmet-i ilâhiyye ise her günahkâr ve tevbekâr için küşâdedir. لا تقنطوا من رحمت الله [Allah'ın rahmetin ümidinizi kesmeyin!]⁶⁷ âyet-i kerîmesi mûcebince rahmet-i ilâhiyyeden hiçbir vakit ümîd kat' olunamaz. Dünyâda ve âhiretde ebvâb-ı rahmet küşâdedir.

Şu hâlde mahsûl-i beyt: Besmele-i şerîfe ile dünyâ ve âhiret için iki bâb-ı rahmet küşâde kılınmıştır ki zât-ı Rahmân'a ism-i şerîfiyle rucû' eden her tevbekâr ni'met-i cinân ile be-kâm olur, demekdir.

بهر تو نون دامن رحمت گرفت
می طلبد رحمت لطف رحیم

Ma'nâsı: Senin için nûn Rahmân'ın eteğini tutdu, Rahîm olan Allah'ın rahmetini ve lutfunu talep eder.

Şerhi: Nûndan murâd nûr-i pâk-i Muhammedî'dir ki اول ما خلق الله [Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur.]⁶⁸ hadîs-i şerîfi mûcebince ta'ayyün-i evveldir. انا من الله و المؤمن من فيض نوري [Ben Allah'tanım, müminler de benim nurumun feyzindedir.]⁶⁹ hadîs-i şerîfi dahi bunu müeyyiddir. İşbu nûmun Rahmân'ın eteğini tutması denilmesi kurbiyyet ve vuslat-ı risâlet-penâhiyi beyândır. Hakîkatde 'indallâh şâfi-i rûz-ı cezâ ol Resûl-i bî-hemtâdır. Şefâ'at-i Resûlullâh ise شفاعتى لأهل الكبائر من امتى [Şefa'atim ümmetimden büyük günahları olanlar içindir.]⁷⁰ kelâm-ı 'âlîsi mûcebince günahkâr ümmetine mahsûsdur. Ve besmele-i şerîfe ki Kur'ân'dan bir âyet-i kerîmedir, ona tevessül edenler zımnen Resûlullâh -sallallâhu 'aleyhi ve sellem- efendimize dahi rucû' etmiş bulunur.

Şu hâlde mahsûl-i beyt: Besmele-i şerîfenin nûmu şefâ'at-i seyy-

⁶⁶ Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/448.

⁶⁷ ez-Zümer 39/53.

⁶⁸ Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/265-266.

⁶⁹ Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/237.

⁷⁰ Tirmizî, *Kıyâmet*, 12/2436.

idü'l-mürselîne işâretidir ki senin için huzûr-ı Rabbü'l-âlemînde lütuf ve mağfiret talebinden bir ân hâlî kalmaz, demek olur.

ياش که عشرست در عرش و شرع

ديده عيان ديده عقل سليم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfede olan *ye* (ی) ondur, ondan 'arş ve şer' mündemicdir. 'Akl-ı selîmin gözüne 'ayânen görünmekdedir.

Şerhi: Ma'lûmdur ki *ye* harfi ebced hesâbıyla on eder, on harfinin 'Arapçası ise 'aşerdir. Ve 'arş ve şer' kelimeleri 'aşer kelimesinin maktûbudur. Yani 'aşer kelimesinde mevcûd olan *ayn* (ع), *şim* (ش), *ra* (ر) harfleri takdîm ve te'hîr olundukda 'arş ve şer' kelimeleri dahi hâsıl olur. Bu mısra'da Mevlânâ Câmî hazretleri işbu kelimât-ı selâsenin maktûben isti'mâliyle bir san'at-i şî'riyye göstermişlerdir ki *şîir* (شعر) kelimesinin dahi kelimât-ı mezkûre nev'inden olması tesâdüfât-ı garîbeden düşmüşdür. Bundan besmele-i şerîfede 'arşdan şer'a kadar mevcûd olan 'ulûm-i ilâhiyyenin mündemic olduğu anlaşılıyor ki bu tarz telakkî İmâm 'Alî -kerremallâhu vecheh- hazretlerinin *كل ما كان في كتاب الله فهو في فاتحة الكتاب و كل ما كان في فاتحة الكتاب فهو في بسم الله الرحمن الرحيم [Allah'ın kitabındaki her şey Fâtîha'dadır. Fâtîha'daki her şey besmelededir.]*⁷¹ kelâmına muvâfık düşmüş ve ehli yanında ma'lûm bulunmuştur.

Bu sûretde şerî'at ve tarîkat ve hakikat ve ma'rîfet bâblarına 'âid o her makâmın dahi besmele-i şerîfede görülebileceği anlaşılıyor ki mısra'-ı sâni bunu ancak 'ayn-ı basîretin göreceğini bildirmekdedir.

Mahsûl-i beyt: Besmele-i şerîfede makâmât-ı seyr ü sülûk mündemicdir, kalbleri pâk olanlar onu 'ayânen görür, demek olur.

از بركات حركاتش رود

سالک ره بر نهج مستقیم

Ma'nâsı: Besmele-i şerîfede bulunan harekelerin berekâtındandır ki sâlik-i tarîkat nehc-i müstakîm üzere gider.

Şerhi: Hareke kelimâtı okutdurmak üzere vaz' edilen işârât-ı ma'lûmedir. Bazı kelimelerde kelimenin şekli tebeddül etmediği hâlde harekenin tebeddülü ma'nânın büsbütün tebdîlini mûcib olur. Meselâ *der* (در) kelimesi her bir ma'nâyı ifâde etmeyen ve her cümle-i haberiyeye-

⁷¹ Hz. Ali'ye nispet edilen bu sözün kaynağı bulunamamıştır.

nin nihâyetine gelen bir edât olduğu hâlde *der* kelimesi bâb ma'nâsına, *dür* kelimesi inci ma'nâsına gelir. İşte Hazret-i Pîr'in harekâttan berekât çıkarması bu ma'nâyı beyân içindir. Zîrâ sâlik bidâyetde 'avâmdan ma'dûd iken seyr ü sülûk ile harekâtının tebdîli, ya'ni e'âl-i kabîhasının a'mâl-i sâlihaya tebeddülü sebebiyle 'aynı sâlik muhlisîn, mukarrebîn vâsılın zümresine dâhil olarak insân-ı kâmil olur. Hâlbuki şeklen kendisi yine insândır. 'Avâmdan sûret-i zâhiriyye sebebiyle farkı yoktur. Hâlbuki ma'nâca çok tebeddül vardır. Bî-ma'nâ olan *der*'in *dür* olarak inci ma'nâsını ifâde ettiği gibi mertebe-i hayvânîde bulunan bir sâlik de harekâtının tebeddülü sebebiyle Hak ile hak olur. Ve kendisinde وما رميت اذ رميت و لكن الله رمى [(Oku) attığında da sen atmadın, Allah attı.]⁷² sırrı tecellî eder.

رسم سکون از سکناش برد⁷³

هر که شود بزم بقا را ندیم

Ma'nâsı: Her kim ki bekâ meclisine nedîm olursa besmele-i şerîfenin sükûnundan resm-i sükûn hâsıl olur.

Şerhi: Besmele-i şerîfenin harekâtı ahvâl-i sülûka teşbîh olunmuş idi. Bu sûretde resm-i sükûn menzil-i istirâhat, ya'ni makâm-ı vuslat olmak lâzım gelir. لا راحة المؤمن دون لقاء الله [Mümine Allah'a kavuşmak dışında rahat yoktur.]⁷⁴ kelâmı buna delâlet eder. Ve bu makâma vâsıl olan zevât besmele-i şerîfenin sekenâtı esrârına vâkîf olur.

Şu hâlde mahsûl-i beyt: Bekâ billâh menziline vâsıl olan zevâtda besmele-i şerîfenin sükûnu zâhir olur, demektir. Esâsen besmele-i şerîfenin harekâtı nasıl 'ulvî ise sekenâtı dahi bi't-tâbi' ol vecihle 'ulvîdir. فانزل السكينة عليهم [Onların üzerine güven duygusu ve huzur indirdi.]⁷⁵ kelâm-ı 'izzetiyle tebşîr edilen sekîne işte bu hâldir ki kemâl-i evliyâullâhda kemâl derecede bulunur.

نجم هدى گشت همه نقطه‌هاش

هر يك ازان راجم ديو رجيم

⁷² el-Enfâl 8/17.

⁷³ Metnin üçüncü bölümü buradan itibaren başlamaktadır. Bk. Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî, "Şerh-i Rumûzât III", *Tasavvuf* 1/20 (Ağustos 1911), 6-7.

⁷⁴ İbn Hanbel, *ez-Zühhd*, 1/128.

⁷⁵ et-Tevbe 9/40. Ayet tam olarak şu şekildedir: فانزل الله السكينة عليه "Bunun üzerine Allah ona güven ve sakinet indirdi."

Ma'nâsı: Bismelenin noktaları hidâyet yıldızı olup o noktalardan her biri dîv-i racîmi recm edicidir.

Şerhi: Besmele-i şerîfede dört nokta vardır. Bunlar ma'nen onun mü'ekkelleri gibidir. Aktâb-ı erba'aya işâretidir. Diğer zevâta dahi remz olabilir ise de şerhimizde besmele-i şerîfedeki dört kelime şerî'at, tarîkat, hakîkat, ma'rifet bâblarına teşbîh edilmiş olduğundan bu sûret-i te'vîl ahsen görülmüştür. Aktâb-ı erba'a zâten evlâd-ı Resûlullâh'dandır. Ve اصحابى كالنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم [Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyar-sanız hidâyete erersiniz.]⁷⁶ hadîs-i şerîfi mücebince bunlar birer necm-i hidâyettir.

Dîv-i racîm âfâk i'tibâriyle de nefse 'atf edilebilir. وزينا السماء الدنيا بمصابيح [Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık.]⁷⁷ âyet-i celîlesi mazmûn-ı münîfi üzere mesâbîh şeytânları recm ederse ricâl-i müşârûn ileyhim de الذى يوسوس فى صدور الناس [insanların kalplerine vesvese veren]⁷⁸ kelâm-ı kerîmi mücebince sudûr-ı nâsa vesvese ilkâ eden ve ehl-i tarîk 'indinde nefis ta'bîr olunan dîvleri recm ederek sâliklerin vesâvis-i şirk ve dalâletten kurtulmalarına bi-izn-i Hudâ mu'âvenet ederler. Ya'nî menâzil-i nefsi bilâ-hatar geçmelerine vesîle olurlar.

Bu sûretde mahsûl-i beyt: Besmele-i şerîfedeki noktalar şeytân ve nefse karşı öyle birer dâne-i recmdir ki cümle-i şerîfe-i mezkûreye müdâvim olanlar onların vâsıtasıyla şeytân ve nefse karşı müdâfa'a ve muhâfaza olunarak râh-ı hidâyette seyrân ederler, demek olur.

جامى اگر ختم نه بر رحمتست

بهر چه شد خاتمه آن رحيم

Ma'nâsı: Câmî! Eğer hatm rahmet üzerine olmasaydı bismelenin nihâyeti neden dolayı Rahîm oldu.

Şerhi: Hatm hüsn-i hâtimeye işâretidir. Bundan mü'minler ve sâlik-i râh-ı hidâyet olanların hüsn-i hâtimeye mazhar olacakları tezâhür eder. انا لله وانا اليه راجعون [Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitez ve şüphesiz O'na

⁷⁶ Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/147.

⁷⁷ el-Mülk 67/5.

⁷⁸ en-Nâs 114/5.

döneceğiz.]⁷⁹ nass-ı celîli muktezasınca cümlemiz Hakk’a ric’at ediciyiz. Hakîkatde evvel ve âhir yoktur. هو الاول والآخر [O, ilk ve sondur.]⁸⁰ kelâm-ı münîfi üzere evvel ve âhir olan zât-ı Hak’dır. Binâen’aleyh hüsn-i hâtime Hakk’a vusûldür. Bu mertebede gerçi vusûl ve fark dahi bulunmaz ise de beşeriyet nokta-i nazarından öyle i’tibâr edilmek lâzımdır. Nitekim Resûlullâh -sallallâhu ta’âla ‘aleyhi ve sellem- efendimiz hazretleri hakkında والآخره خير لك من الاولى [Muhakkak ki ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.]⁸¹ buyurulmuştur.

Hazret-i Monlâ Câmî’nin maksad-ı ‘âlîleri mâdâm ki besmele-i şerîfe Rahîm ismiyle nihâyetlendi, müdâvimleri vâsıl-ı rahmet olsa gerekdir, demektir. Ve bunu beyân ile kendisi dahi rahmet-i ilâhiyyeye ümîdvâr olduğunu izhâr eder. Cenâb-ı Mevlâ cümlemize ism-i şerîfi medlûlüne mazhariyetle hüsn-i hâtime ihsân buyursun. Âmîn.

Sonuç

Şeyh Rızâeddîn Remzî Efendi, ismi ve dönemin *Tasavvuf Dergisi*’nde kaleme aldığı birkaç yazısı dışında hakkında pek bilgi bulunmayan bir zattır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış bir Rıfâî tarikatı şeyhi olduğu anlaşılmaktadır. Esasen münzevi bir hayat yaşadığını, bu yüzden çok fazla tanınmadığını belirtmek mümkündür. Ancak *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beytine yazdığı şerh, *Tasavvuf Dergisi*’nde neşredildiği sırada kendisinden “urefâ-yı ümmetten Şeyh Remzî Rıfâî Efendi” olarak bahsedilmesi -en azından bazı kesimlerce- tanındığını ve dahası dönemin ârif bir şahsiyeti olarak bilindiğini göstermektedir. *Tasavvuf Dergisi*’nin 17, 18 ve 20. sayılarında tefrika edilen *Şerh-i Rumûzât-ı Câmî* adlı yazısı, Molla Câmî’nin besmeleye dair on dokuz beyitlik kasidesine yazılan bir şerhtir.

Makalede başta, hayatına dair pek bilgi bulunmayan şarih hakkında elde edilen bilgiler paylaşılmış, ardından *Şerh-i Rumûzât*’ın çeviri yazısına yer verilmiştir.

Nispeten günümüze yakın bir dönemde, yani 1911 yılında kaleme

⁷⁹ el-Bakara 2/156.

⁸⁰ el-Hadîd 57/3.

⁸¹ ed-Duhâ 93/4.

alınan *Şerh-i Rumûzât-ı Câmî*, tasavvufî şerh geleneğinin Osmanlı'nın son dönemlerine kadar güçlü ve canlı bir biçimde devam ettiğinin sayısız örneklerinden biridir. Bu risale, aynı zamanda tasavvufî şerh geleneğinin kapsamını genişleten bir çabanın ürünü olarak da kabul edilebilir. Gerek tasavvufî şerh metinleri literatürü gerekse Molla Câmî'nin kaleme aldığı eserleri göz önüne alındığında şerh ve tercüme faaliyetleri seçiminde artık klasikleşen kaynak metinlerin aksine, üzerine pek düşünülmemiş bir manzumenin, yani Molla Câmî'ye ait besmele hakkındaki bir kasidenin seçilmiş olması geleneğin zenginleşmesi açısından önemlidir.

Şeyh Rızâeddîn Remzî kendisini Rıfâî olarak tanıtan bir şarih olmakla birlikte şerh ve tercüme için seçtiği kaynak metinlerin ekberî geleneğe yakın metinler olması da dikkate değer bir noktadır. Şarihın diğer eserleri de düşünüldüğünde şerh yapmak için tercih ettiği Molla Câmî, İsmail Hakkı Bursevî, Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî gibi sûfilerin metinleri kadar bu metinlere yaptığı yorumlar da ekberî geleneğinin içine dahil edilebilir.

Kaynakça

- Algar, Hamid. *Abdurrahman Câmî*. çev. Abdullah Taha Orhan - Zeynep Hafsa Orhan. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Bilgin, Emrah. "Türk-İslâm Edebiyatında Basmelenâme Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (2020), 87-117.
- Câmî, Abdurrahmân. *Heft Evreng*. haz. Âkâ-yı Murtezâ - Müderris Geylânî. Sa'dî, 1337.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kitabevi, 2000.
- Demirel, Şener. "Şeyh Rızaeddin Remzi er-Rifaî'nin Tasavvuf Dergisi'ndeki Mesnevi Şerhi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 591-629.
- Erbilî, M. Es'ad. *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*. haz. Ercan Alkan. İstanbul: Hayy-Kitap, 2011.
- er-Rıfâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. "Şerh-i Rumûzât I". *Tasavvuf* 1/17 (Temmuz 1911), 3-5.

- er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Şerh-i Rumûzât II”. *Tasavvuf Dergisi* 1/18 (Temmuz 1911), 3-5.
- er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Şerh-i Rumûzât III”. *Tasavvuf Dergisi* 1/20 (Ağustos 1911), 6-7.
- er-Rifâî, Şeyh Rızâeddîn Remzî. “Mesnevî-i Şerîf Şerhi”. *Tasavvuf* 1/20 (Ağustos 1911), 2-4.
- Gür, Süleyman. “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 405-477.
- Gürgendereli, Müberra. *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*. İstanbul: Acar Bilgi Merkezi, 2010.
- İlhâmî. *Tercüme-i Divân-ı Câmî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 367, 1a-165a vr.
- Karahan, Abdülkadir. “Câmî’nin Arba’ini ve Türkçe Tercümeleri”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 4/4 (Haziran 1952), 345-371.
- Karataş, Ahmet. “Abdurrahmân Câmî’nin ‘Kaside-i Ferîde’sinin Tercüme ve Şerhi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18/1 (2017), 137-212.
- Kur’an-ı Kerim Meâlî*. Çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011.
- Kurtulmuş, Rıza. “Yûsuf u Züleyhâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kut, Günay. “Ali Şir Nevâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/449-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kut, Günay. “Lâmi’î Çelebi, Mahmûd b. Osmân”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 24 Ocak 2023. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lami-icelebi-mahmud-osman>
- Lâhîcî, Abdürrezzâk. *Divân-ı Feyyâz-ı Lâhîcî*. tsh. Celil Mesgernejâd. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Allâme Tabâtabâî, 1373.
- Mîr Dâmâd. *Divân, İşrâk*. tsh. Ahmed, Keremî. Tahran: İntişârât-ı Mâ, 1378.
- Necâtî, Hasan. *Divân-ı Câmî Tercümesi*. Kütahya: Zeytinoğlu Kütüphanesi, 315, 1b-130a vr.
- Okumuş, Ömer. “Câmî, Abdurrahmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Re’fet, Hâfız Sâlih. *Şerh-i Kaside-i Mevlânâ Câmî*. İstanbul: Hadîka Matbaası, 1290.

- Remzî, Ahmed Rızâeddîn. *Risâle Marifet en-Nefs Tercümesi*. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1072, 1a-10a.
- Rızâî, Hâşim. *Divân-ı Kâmil-i Câmî*. Tahran: İntişârât-ı Pîrûz, 1341.
- Safâ, Zebîhullah. *Târîh-i Edebiyat der-İrân*. Tahran: İntişârât-ı Edîb, 1364.
- Sevgi, Ahmet. “Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Mehmed Tevfik Efendi. *Neş'e, Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi*. haz. İsmet İpek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid*. haz. İskender Pala. İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.
- “Şeyh Remzî er-Rıfâî”. *Muhibbân* 1/3. (Teşrinisani 1325), 23.
- Tarlan, Ali Nihad. *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Besmele”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yeşiltaş, Hande Büyükkaya. “Rızaeddin Remzi er-Rıfâî'nin Kasîde-i Ferîde Şerhi”. *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2010*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2012, 987-996.

Summary

Molla Jâmî is a sufi poet whose fame has crossed the continents since the time he lived, and who gained the deep respect of scholars, poets and people in a wide geography from India to the Balkans. His fame is due to his poetic power as well as his scientific knowledge. He studied almost all the religious and mental sciences of the period such as fiqh, tafsîr, hadith, mysticism, philosophy, music, literature, and Arabic language, and he demonstrated this with great competence in his works. Molla Jâmî, also known as “Khâtamat al-shuarâ”, is accepted as the greatest poet of Persian literature after Hâfız-e Shîrâzî.

Molla Jâmî has written more than forty-five poetic and prose works in his life spanning nearly fifty years. The majority of these works, some of which have not survived, are in Persian. In addition, he showed his dominance Arabic by writing in this language. Molla Jâmî's ideas were widely appreciated while he was still alive, and his sincere relations with the Turks, due to the geography he lived in, ensured that most of his works were translated into Turkish in a short time.

Molla Jāmī's strong influence on Turkish literature emerged especially in the context of his mathnavi named Yusuf and Zuleykhā. This mathnavi of Jāmī, which was written as a nazīrahto Nizamī's Khusrev u Shīrīn and accepted as one of the most successful love stories, pioneered many mathnavi written with the same name in Turkish literature. He completed his mathnavi named Yusuf u Zulaykhā, written under the influence of Hamdullah Hamdī Jāmī, when Molla Jāmī was still alive, that is, in 897/1491.

In addition, some odes, ghazals and couplets selected from the divans have been translated and annotated by different authors. In his work called Neshe, Seyyid Mehmed Tefvik Efendi included the commentary of nine odes and eleven ghazals that he chose from the mosque divans. One of these qaşīdas, which is annotated in the work, is a poem with basmala content. Molla Jāmī's ode and other poems he wrote about basmala have a very important effect on classical Turkish poetry.

In this article, firstly, after giving a general information about the poems written in basmala, a qaşīda written by Molla Jāmī in the type of basmala, which is translated and commented independently into Turkish, will be introduced and evaluated in the context of its course and effects in classical Turkish literature. Then, the commentary written by Rızāeddin Remzī, one of the last periods Rıfāī sheikhs, on the aforementioned poem of Molla Jāmī will be discussed, and the transcription of the text will be included.

Basmala, as a genre in Islamic literatures, is an important subject on which individual poems are written. The prose works that evaluate the virtues, importance and secrets of the basmala as scientifically independent are generally given names such as Basmala Risala and Basmala Tafsīr in the literature. In such works, the religious judgment of the basmala, its virtues, the evaluation of the names and words in it in terms of syntax, and the esoteric interpretations of the letters are explained from different angles. It is a rule that should be followed for poets and authors of the classical period that almost every work in prose or verse begins with basmala. Because the poet/author, who knows the hadith

that everything that does not start with basmala will be fruitless, started his work with basmala, thus wishing that his work would be beneficial as well as fulfilling a religious obligation. Under the influence of Molla Jāmī, many poets in classical Turkish poetry entered their works by compensating the basmala, that is, by citing the basmala in the first line of the couplet.

However, the influence of Molla Jāmī on Turkish poets and authors on basmala is not limited to this. The detached basmala poems he wrote have also become a ground text for Turkish poets by writing nazīrahson them. We can say that Molla Jāmī's basmala poems and especially the aforementioned nineteen couplet qaşīda left a more lasting effect on Turkish poetry. The qaşīda has more than one commentary in Turkish. All the annotations we could detect were written in the 19th century. This poem is one of the nine qaşīdas that Mehmed Tevfīk Efendi annotated from Molla Jāmī's divan in his work *Nasha*. Molla Jāmī's qaşīda was also annotated by an author named Hafız Salih Re'fet and published in 1290/1874 as an independent treatise. Although the name of the work is determined as *Sharh-e Qaşīda-e Mawlānā Jāmī*, it is possible to say that the work is an annotation close to translation because the explanations made under each couplet are kept short. One of those who commented on this qaşīda of Molla Jāmī is a commentator named Rızāeddīn Remzī er-Rıfāī, who lived in the same period. In this article, firstly, an analysis will be carried out on the identity of Rızāeddīn Remzī, and then the commentary written by Molla Jāmī for the mentioned qaşīda will be evaluated by mentioning his other works.